

LA CASA PAIRAL INTRODUCCIÓ AL PAIRALISME (I)

1.— LA INSTITUCIÓ

Les Cases Pairals han estat i són l'aristocràcia del nostre país, el més democràtic de tots els països europeus. Aquesta nostra aristocràcia, de la mitjana, valgui l'expressió, no té els seus castells dalt dels cims perquè no és guerrera... Aquesta nostra aristocràcia no s'ha pensat mai tenir la sang de color diferent que els masovers i parcers i jornaleros... Aquesta nostra aristocràcia ha estat virtuosa i treballadora i organitzadora d'empreses agrícoles.

Jaume Raventós⁽²⁾

A la nostra contrada, eminentment agrícola i ramadera, la forma i manera de vida tradicional, activa, social i religiosa ha estat fonamentada en el denominat «Pairalisme Català», tot i amb el variant propi del costumisme comarcal.

La devoció i l'amor a la pròpia identitat de sang representada en la «Llar» mística, el «Casal dels Pares», com el santuari de les raïes del Llinatge, reducte de llurs valors morals i espirituals i vinculada a la Terra per la qual genera uns béns materials fonts de nodriment per a les noves generacions sense solució de continuïtat, ha estat i és la premissa, guia i finalitat de destí de la ideologia pairal.

La presidència i representativitat del pairalisme s'escou i correspon en la persona del «Cap de Casa» en llur doble vessant de Cap de la Família, o sia «dinàstic», i de Cap de la Hisenda, és a dir «d'estat». Investit de la màxima autoritat, serà tanmateix director, educador i administrador, tasques i responsabilitats que compartirà amb l'esposa, l'anomenada «Mestressa de Casa»: L'adient compenetració i repartiment d'objectius entre tots dos consorts —...el nostre amo, o la nostra ama, tal com ells mateixos es referiran l'un a l'altre, quantes vegades— sia quin sia d'ells el propietari natural de la Pairalia —haurà d'ésser condició fonamental per al bon desenvolupament de la institució familiar. En tot cas, ambdós esposos es nomenaran usufructuaris, així com «hereus de confiança» investits d'amplis poders en cas d'una mort i successió imprevista, en l'entesa de servir els pactes prèviament establerts.

Amb el binomi matrimonial «Cap-Mestressa», tot seguit apareixerà la figura carismàtica de «l'Hereu» —o la «Pubilla»—, expressament designada i paulatinament associada a les tasques de govern; figura carismàtica i tanmateix compromesa: especialment vinculada i subjecta a les directrius paternes, haurà en el seu dia, per mort o renúncia dels progenitors, d'assumir el càrrec Pairal, servir llurs preceptes, complir obligacions i consolidar el Llinatge⁽³⁾.

Important consideració mereixen els altres fills i filles nats al si familiar de cada generació, brots vigorosos de la tronca pairal oberts a la pluralitat del destí, i que hom anomena «fadrins-externs» —o «cabalers» a altres contrades—. Els uns, assoliran estudis o coneixements que els menaran a diverses esferes socials, artístiques o intel·lectuals; uns segons passaran en matrimoni a enfortir llaços a altres tantes llars i dinasties rurals; uns altres, encetaran noves aliances amb les quals crearan esqueixos que esdevindran altres arbres, noves Cases Pairals, pageses, artesanals o ramaderes... i fins alguns, encara, perseveraran —no importen les causes— a la casa, en un abnegat segon pla, al costat de l'hereu, donant suport —i de vegades fins un redreçament— a la Pairalia⁽⁴⁾.

L'afirmació de la institució Pairal, en llur trilogia Llinatge-Casa-Terra, sia de vella soca o encara de tendre plançó, serà testimoniada i provada en la pròpia documentació: aquells papers gruixuts o aspres, engroguts i amb taques d'ocre, de cal·ligrafies ara ampulloses ara enrevessades, enquadrats amb tapes de pergami o de cartró, arreglats als armaris de les Notaries rurals i a les sagristies de les Parròquies o guardats en plecs i en rotllanes dins les velles «caixes» o arques de les mateixes cases, veritables arxius inèdits de la nostra Historiografia.

Valgui aquí només un exemple de continuïtat dinàstica, esmentada en tres generacions consecutives: «...otorgada por Joseph Navarro labrador que fué de dicha villa de Villalba, vuestro abuelo en.....cuyo Censal correspondeig vos dicho (Joseph) Navarro como heredero de Domingo Navarro vuestro difunto padre, el qual le correspondia como heredero de dicho Joseph difunto»...⁽⁵⁾.

El Codi consuetudinari per excel·lència, que refrendarà el sistema Pairal, serà les «Capitulacions Matrimonials» o «Capitols», veritable carta magna estructural, en què, en ocasió de pactar-se els matrimonis s'establiran les clàusules —en apartats o com el seu nom manifesta, capitols— considerades adients per a la regulació i governació de la Casa-Estat, en els drets i

deures dels individus que la componen i que els signaran en senyal de compromís, així com les reserves necessàries tot preveient possibles esdeveniments i circumstàncies particulars. L'Es-criptura correctament legalitzada tindrà caràcter jurídic irrevocable.

L'altre document important és la disposició testamentària: el Testament, que per Dret especial català podrà ésser atorgat davant el Rector de la Parròquia —o d'un prevere delegat per ell— a manca o absència de Notari. El lliure exercici de disposar les darreres voluntats és contemplat com un dret inalienable de qualsevol membre de la família en edat hàbil. El Testament —de caràcter revocable— no alterarà en substància els pactes establerts i jurats als Capítols, però sí tindrà funcions de substituir-los, en els casos que aquests manquin, i en tot cas, complementar-los ⁽⁶⁾.

L'equanimitat i el just criteri en la preservació de la base fonamental indivisible de la Pairalia, en la regulació més idònia de la successió dinàstica, i en la digna dotació i acomodament moral i material dels altres fills no destinats en principi a l'hereuatge troncal, serà, òbviament, un deure i alhora un repte a la responsabilitat i bon saber fer del Cap de la Casa.

Heus ací un sol testimoniatge documental que palesa aquesta triple preocupació en un Cap de casa afectat de greu malaltia, que tem morir deixant els fills menors: «Nombro, elixo i instituo por heredero mio universal i aún general de todos mis bienes acciones i derechos, a mi estimado hijo Pedro Tarragó y Pallares, y en caso de morir éste sin tomar estado y sin poder disponer, pasará la herencia a su hermano Vincent, de éste en el mismo caso, a su hermano (Ramon) y de éste a su hermana Francisca en el caso dicho. El heredero tendrá obligación de dar y contribuir para el acomodo de dichos sus hermanos i hermana, aquello que determinaren y pareciese bien a los tutores y curadores por mi señalados, según las circunstancias y posibilidad de la Casa, al tiempo de tomar estado» ⁽⁷⁾.

La incorporació efectiva de cada nou matrimoni generacional, hereu de la Pairalia, significarà la renovació successiva de l'entesa familiar —reflectida en els esmentats Capítols— a la qual hi podran participar persones de dues o tres distintes generacions, habitants i vinculades directament a la Casa. El Cap del Llinatge, però, seguirà ostentant el «senyoriu major» i l'administració de tots els béns aportats i reunits a la comunitat; els drets adquirits i propietat particular de cada membre —dots, millores, compres, augmentas dotals, aixovar—, els seran garantits i respectats per a llur disposició en testament, o retornats en els casos de separació previstos en els pactes.

Tot i predisposada a servir la fidelitat a l'ideari institucional, aquesta opció a l'albir o autonomia personal sol manifestar-se en paràgrafs com el següent: «...se hermanan a todas

compras y mejoras que harán durante dicho matrimonio; esto és, viviendo los cinco a la quinta parte, los quatro a la quarta parte, los tres a la tercera, y los dos por metad; cuyas mejoras deveran recaer a favor de los hijos e hijas del presente matrimonio, si los huviere, y si no los huviere que cada uno de la parte (que) le tocare de dichas mejoras, pueda hazer y disponer a sus libres voluntades.» ⁽⁸⁾

El treball, individual o de conjunt, gairebé podríem qualificar-lo de col·legial, «a la casa i per la casa» serà el lema al qual respondran tots els qui compondran la família al moment en què comparteixen la taula i l'habitatge; disciplinadament, des de cada lloc que hagi escaigut a l'escalafó pairal, a les variades feines de les tasques pageses; a la terra o al bestiar, a l'era o al molí, al trull o al celler, al pinar o al corral, al rebost o al fregador, al forn o al safareig... I tothom en fer referència a la Casa Pairal, manifestarà en un entranyable i significatiu plural; «...a nostra casa; ...naltros collim tantes quarteres; ...això, no mos és grat a casa; ...lo nostre gos, sovint mos porta alguna peça»; ... I encara, en la recordança dels qui, per llei de vida s'hauran absentat: «...mos quedàvem al nostre mas, quan jo era a casa...; ...teníem un cavall tordillo, a ca mos pares...»

I a les solemnitats més íntimes que es celebraran a la Casa Pairal, tradicionals o sentimentals, procuraran acudir-hi tots els membres de la família, des dels llocs on hagin anat a residir i amb mullers o esposos i fills, sota la presència del vell Cap, o la mestressa, o de l'hereu. I si passats els anys algun fill, sentint-se sol, desitja retornar a casa, honestament, no haurà de mancar-li habitació.

També a través del temps, els qui tindran la missió de romandre a la casa, perseveraran a llur servei i profit a tot moment, fins les darreres forces. Deixem-ho expressar als versos d'Emili Guanyabens:

«...de cop l'hereu, tocant-lo per darrera,
— Pare! —li diu, amb cara riallera—
Un noi! Tot ha anat bé...
I el vell, anant-se alçant, amb veu commosa:
— Encara puc ser bo p'alguna cosa...
Anem, jo el bressaré! ⁽⁹⁾.

2.— EL NOM

«Però hi havia la tendència a convertir els segons noms en hereditaris, això és, a fer-los vertaders noms de família, vertaders llinatges que es perpetuessin indefinidament a través de les generacions.»

Francesc de B. Moll

Si la potència material de la Pairalia es referma entorn el nucli territorial bàsic, indivisible, i llur presència física es centra a la Casa-habitatge, la «casa de pagès» —o la «masia» a altres co-

marques—, la força espiritual, congènita, social, vital a la fi, es desenvolupa i s'integra en la pròpia família: aquella llar mística de la dinastia, pervingui en línia directa, o colateral, o adoptiva, mentre conservi llurs constants de voluntat d'ésser. Aleshores, aquesta realitat de fe de vida es plasmarà en un NOM: un segell d'identitat pel qual serà anomenat i així conegut el Llinatge.

Preferentment, soldrà prevaler la nomenclatura de l'antic cognom institucional dels fundadors. Ocasionalment, podrà derivar al nom simple o de pila —o prenom— propi d'alguns Caps o Mestresses més o menys destacats, que per ser usats a manera d'augmentatiu o diminutiu, o per tractar-se de noms fora del corrent, representin una distinció especial. Tanmateix, se'n derivarà encara la composició de nom i cognom —o aglutinació— que identificarà dues o més branques d'un mateix llinatge.

En segon lloc, la nominació pairal podrà ser, en un moment indeterminat o fins ja de primer antuvi, alterada per la influència de la veu popular dels conciutadans; intuïtivament pràctica, i alhora ingènua, perspicaç i picaresca: s'imposarà un sobrenom —o agnom— dit també malnom, per al·lusió a les molt diverses peculiaritats i motius concurrents a la Casa o als seus individus ⁽¹¹⁾.

Hom sol observar, per a destriar-ne el sentit determinatiu entre totes dues enteses —i sense que això suposi cap regla exacta— com en el primer grup, darrera del substantiu ètnic «Casa» —o llur reducció «Ca», a altre comarques «Can»— hi segueix d'immediat la nominació, en tant que en el segon grup s'hi interposa un article aclarador: així, dir «Casa Ferrer», o «Casa Tort», o «Casa Negre», per exemple, expressarà llur cognom original de Llinatge, mentre que dir «Cal Ferrer», «Cal Tort» o «Cal Negre» manifestarà el sobrenom, per més que analíticament el mot emprat mantingui un significat comú. Remarquem al respecte que dir «Casa la Josepa» no contraria el supòsit ja que en bon català l'article «La», a manera de tractament, precedeix els noms propis de persona femenins —com els «En» i «Na», menys usats—.

De fet, la nomenclatura de la CASA PAIRAL, autòctona o sobreposada, plebiscitada i refrendada popularment —en el nostre cas, pels Terraltins— i acceptada de bon grat, o de vegades a contracor, pels interessats, prendrà NATURALESA PRÒPIA D'ONOMÀSTICA i com a tal serà esmentada, conservada i transmesa ⁽¹²⁾.

Cal fer ressò, que el nostre pairalisme admet i contempla perfectament la possibilitat del traspass dels seus valors com a Llinatge per via i línia femenina; en conseqüència no s'alterarà en absolut el Nom de la Casa, per l'eventualitat subsegüent de mutació —una o més vegades— del cognom intrínsec, tot i amb la consideració que aquest mereixi.

Podrà, doncs, succeir que el Cap d'una Casa dugui el cognom patronímic corresponent a la

intitulació d'una altra i així a viceversa i fins en altres avinenteses; no serà, però, cap anacronisme ni incongruència: de la mateixa manera com no canviarà el nom d'un País pel fet circumstancial que els seus prínceps puguin pertànyer a una o altra família dinàstica.

En casos d'haver-se esdevingut la unió de dues cases Pairals, serà factible a un fill o filla diferent, de la vinent generació, d'assolir la continuïtat i identitat de cada una. Si la fusió restés definitiva, el nom de la Casa més significada i popular, òbviament, absorvirà el de la més feble i modesta.

El vell nom Pairal, doncs, podrà exhaurir-se o ésser bandejat. I per circumstàncies molt més dràstiques que no pas les degudes a un reagrupament dinàstic. Podrà desaparèixer per extinció natural del llinatge sense haver-se previst la successió, o també per venda i abandó dels seus titulars, o tanmateix per expropiació o usurpació radical, no importa per quines causes. En tots els casos, significarà, amb la substitució forània, l'anorreament i l'oblit.

Prou que és cert, com els murs de pedra i argamassa, les arcades de mig punt en pedra noble, les voltes impecablement treballades, o els arcs dels portals dovellats dels vells casals —entre els quals hom creu sentir l'eco de les veus i palpar l'ombra dels avantpassats—, susciten una afecció genuïna si més no una atracció sentimental: la força del destí, però, si és adversa, imposarà la seva crua realitat. Quants noms afloren als llavis, tot passant-hi pel costat, ja esborrats a les noves generacions!! ⁽¹³⁾.

Tot i això, encara la velleïtosa fortuna seria capaç de propiciar una més o menys simbòlica o efectiva restauració de la Casa desnonada. Potser, si fóra adquirida per una altra branca de la família, tal vegada, amb veneració, per un d'aquells fadrísters que un dia hi van eixir cercant noves perspectives, o qui sap si per un desconegut idealista que sentirà l'atracció del vell nom perdut tot refent aquelles runes...

Rest a afegir, com en avinenteses excepcionals, en tractar-se de Cases de renombrada nissaga, el seu nom, aquella agressolada onomàstica, resistint-se a la mort, es transformarà en topònim; és a dir, que si bé ja no definirà expressament el seu vell Llinatge sobirà, prou que en indicar una fita i un camí al vianant, imprès a un plànol o a la parla del nadiu, el perpetuarà i retrà homenatge.

Així, a grans trets, s'han desenvolupat les nostres Cases Pairals, les nostres «Cases-Llinatge-Estat»: amb els seus èxits i els seus fracassos; enlairant els seus valors ètics i les seves grandeses i arrossegant les seves falles i les seves misèries... Que són altres tantes vicissituds i avatars de la història d'aquesta nostra aristocràcia rural, que perquè és treballadora i productiva, i no és guerrera ni fàtua, branda les eines i ferraments de conreu en lloc d'armes. Tot i que pugui guardar a un agafall o a un racó

de l'entrada, o del foc, o de la sala, l'escopeta que, ja alçada la veda, es penjarà al coll per anar de cacera, en companyia d'aquell fidel gos, humil i inèdit, pels boscos i garrigues que s'escampen per la Terra Alta.

Però, això, ja és un altre tema.

Antoni NAVARRO i ESTEVE

NOTES

(1) Aquest assaig és basat en les meves vivències, com a criand de la Terra Alta —Vilalba concretament— en la memòria de converses tingudes amb persones adultes i d'altres veïnes, —moltes d'elles ja desaparegudes— i en la lectura i interpretació de documents al respecte, originals i inèdits. No pressuposa més valoracions que les inherents a la dinàmica històrico-tradicional.

(2) Jaume Raventós: «La Vida al Camp - Memòries d'un Cabaler». Editorial Balmes, Barcelona, 1962.

(3) La figura de l'Hereu —abundosa i polemitzada bibliografia— mereix, amb llur entorn i context, un segon capítol.

(4) Personatges de reconegut ressò i prestigi en diversos aspectes, han eixit de la creativitat biològica de les nostres Cases Pairals. Com és el cas, per esmentar només un sol nom representatiu, recent, a la nostra comarca, de Mossèn Joan Baptista Manyà i Alcoverro.

(5) Escripura de cancel·lació d'un censal, a l'any 1785, refrendada pel Notari de Batea, Francisco Ponce de Leon. Còpia autèntica signada, a l'arxiu de casa meua.

(6) Hom troba més abundosa documentació relacionada amb l'estatus Pairal en codicils de testaments, cartes de pagament dotals, escriptures de compra-venda o permuta, acots sobre particions d'heretats, etc.

(7) Testament original del vilalbí Josep Tarragó i Melis, a l'any 1813, redactat i signat pel Regent de la Parroquial, mossèn Josep Barea, amb autorització del Rector. Arxiu Parroquial de Vilalba.

(8) Dels Capítols Matrimonials, atorgats a Joaquim Navarro i Anna Folgué, de Vilalba, l'any 1798, redactats pel Notari de Corbera Raymundo Martell. Còpia autèntica signada i segellada a l'arxiu de casa meua.

(9) Emili Guanyavents: «L'Avi» a *Els Vells, font de Poesia*. Caixa de Pensions, 1936.

(10) Francesc de B. Moll: *Els Llinatges Catalans*. Editorial Moll, Col·lecció «Raixa», Palma de Mallorca, 1959.

(11) El nostre Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta ja ha publicat un treball al respecte en el seu àmbit social (Veieu números 6 i 7). «La Casa Terraltina», per Maribel Jociès.

(12) Disposo d'una relació de noms de Cases Pairals Vilalbines, antics i moderns, que convenientment classificats i verificats corresponen a les diferents alternatives d'aplicació aquí recollides.

(13) Del meu record he vist desaparèixer a Vilalba una bona dotzena d'antigues Cases Pairals, el nom i ubicació de les quals conservo registrats.

LA TERRA ALTA: LO «PEIRÓ» ESTÀ ALS PORTS

Contràriament al que passa a nivell de poble, on hi ha moltes associacions (sindicats, societats, etc.), les d'àmbit comarcal són poques (1): únicament el Centre d'Estudis de la Terra Alta, que té com a missió promoure investigacions sobre qualsevol tipus de temes terraltins, compost per estudiosos de gran part dels pobles (2). Com s'ha vist, alguns intents de crear-ne d'altres, com la cooperativa de segon grau per a la instal·lació d'una envasadora comarcal, han fracassat.

De la mateixa manera les ocasions de trobada entre els habitants de tots els pobles de la Terra Alta, no són freqüents. Si exceptuem l'afluència de joves a un dels dos «centres de diversió» (3) durant els caps de setmana (que molts veuen com un suavitant dels frecs entre els pobles), aquelles es redueixen a l'elecció de la «pubilla comarcal» i a la romeria que la Terra Alta fa a Montserrat pel mes de novembre, de la qual en parlaré amb detall més endavant. A les festes majors de cada poble es tria una noia com a «pu-

billa» (els sistemes d'elecció són variats: de vegades es fa per votació popular, d'altres la tria l'Ajuntament...); aquesta tindrà l'obligació de presidir, al costat de les autoritats locals, tots els actes oficials de les festes. Tots els anys, al poble de qui va ser «pubilla de la Terra Alta» l'any passat, es dona aquest títol comarcal a una de les pubilles locals (i així pot aspirar al títol provincial i així successivament). Aquesta oportunitat és aprofitada pels terraltins per assistir al ball i als actes que s'organitzen al poble en qüestió.

La relativa falta d'associacions que promouguin activitats a aquest nivell no vol dir una no-identificació dels terraltins amb la seva comarca. Tot el contrari; la comarca pels nadius no és solament una circumscripció administrativa amb la qual no tenen cap relació (4). Si interiorment les rivalitats inter-pobles la caracteritzen, de cara a l'exterior, a les altres comarques catalanes, es presenta com un bloc unit. Davant de la resta de Catalunya, els pobles terraltins s'autoidentifiquen com a pertanyents a la Terra Alta.